

Migrációs folyamatok az újkori Magyarországon¹

Egy ország Európa szélén és közepén

Magyarország a Kárpát-medence központi helyét elfoglaló ország, századokon át a medencét körbe ölelő lánchegység jelölte ki északi és keleti határait, népessége 896-tól a magyarok bejövételétől sosem volt homogén. Az államalapító Szent István, a nyugati keresztény állameszméhez híven, a többnyelvűséget és más és a más származású népek együttélését előnynek tartotta s nem kerülendő hátrányként kezelte.

A Szentkorona állameszme tartós megmaradását segítette az a földrajzi determináció is, hogy a Szentkorona Államai, (a Magyar Királyság keretében kilencszáz évig Horvátországgal egy államot képező Magyarország) Európa abszolút és relatív középpontjában található. Egyrészt a relatív középpontban állnak, mivel a kontinens tengerpartjaitól mért távolság alapján Európa törzsének tekinthető központi részén helyezkednek el, vagyis a tengerparttól való távolság itt a legnagyobb a kontinensen belül. Tehát itt van Európa relatív központja; a Magyar Alföld észak-keleti részén (Debrecen és Nyíregyháza).² Másrészt ez a kontinens abszolút közepét keressük, vagyis a kontinens legtávolabbi négy sarka között átlót húzunk, akkor is a történelmi Magyarországon találjuk Európa közepét; a Tisza forrásvidékénél. Ezt a pontot, mint földrajzi kuriózumot gránitobeliszék örökít meg, amelyet a hajdani magyar geográfiai társaság állított és egy orosz nyelvű fémtábla is megerősített a szovjet időkben.

Ez a földrajzi közép egyben határa is volt az eltérő európai fejlődési zónáknak. **Georges Duby** szerint ez a régió európai kultúra egyik keleti határszakaszán fekszik. A francia történész szerint Európa kiterjedése megegyezik a gótikus katedrálisok elterjedésének övezetével. E történelmi- kulturális térben jött létre az a Nyugat-európai kereszténység, amely létrehozta mai a modern államokat és társadalmakat.³

¹ 13th LOSS Conference: „Migration – Chances and Risks of Diversity„, Thursday, 6th March – Saturday, 8th March 2008 Katholische Universität Eichstätt –Ingolstadt (Germany) WFI – Ingolstadt School of Management Auf der Schanz 49 85049 Ingolstadt **Presentation: Dr. Ferenc Bódi, Peter Giczey, Dr. Fabian Gergely:** „Migration Issues from Central-East European Viewpoint„,

² Közép-Európa Atlasz. **Rónai András** (szerk.) gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, Államtudományi Intézet, Budapest-Balatonfüred, 1945.

³ **Georges Duby:** Le temps des cathédrales . L'art et la société. 980-1420. Gillmard, Paris, 1976

Lényegében Duby Európa lehatárolását alkalmazza **Huntington** is, amikor válaszol arra a kérdésre: „Hol húzódik Európa keleti határa?“, hol van az a határ amely a „muzulmán és ortodox kelettől” elválasztja a „nyugati keresztényeket” „E történelmi vonal előzményei a Római Birodalom IV. századi szétesése, illetve a Német Római Birodalomnak a X. században történt megalapítása közötti időszakban keresendők. Legalább ötszáz éve itt húzódik a határ. Északról indul, végigfut azon a területen, amely ma Finnországot Oroszországtól és Oroszországot a balti államoktól (Észtország, Lettország, Litvánia) elválasztja. Átmegegy a [mai] Belorusszia nyugati területein, Ukrajnán, elválasztva a görög-katolikus nyugati részeket az ortodox kelettől. Áthalad Románia azon részein, ahol a katolikus [kálvinista és unitárius] magyar lakosságú Erdély helyezkedik el, végigmegegy a hajdani Jugoszlávián, amelyet azon a ponton vág ketté, ahol Szlovénia és Horvátország határolja a többi [volt] köztársaságot. A Balkánon ez a határvonal természetesen egybeesik az Osztrák–Magyar Birodalom és az Oszmán Birodalom közötti történelmi határvonallal.”⁴

Magyarország Európa egyik, vagy talán „lelátogatottabb” térsége volt a koraközépkorban. A magyar honfoglalás előtt és után számos nép vonult át és be a Kárpát-medencén, és szorult ki innen, vagy telepedett le. Voltak olyanok, amelyek a magyar nép részévé váltak átveve, keveredve annak kultúrájával, mint az avarok, a kunok, a jászok és a besenyők, de számos nép megőrizte entitását és nyelvét, vallását (szerbek, románok, németek), s voltak olyanok, amelyek nyelviileg asszimilálódtak, de sajátos entitásukat megőrizték (németek, zsidók).

Különösen sok értékes tapasztalattal rendelkező ország tehát Magyarország, amelynek migrációs és imigrációs tapasztalatát fölöttébb fontos áttekinteni. Persze a teljesség igénye nélkül, kiragadva a magyar történelemből különösen azon eseményeket és a kiváltó külső és belső okokat, amelyek jelentős népmozgalmat gerjesztettek az országban. Európa közepén és egyben határán, a Kárpát-medencében.

Migráció – imigráció ügye ma sem csak egy állam ügye, hiszen Magyarország a schengeni egyezmény értelmében az EU dél-nyugati határait zárja. Korábban is a Vasfüggöny állama volt, amelynek lebontásában jelentős szerepet is vállalt. A középkorban is Európa védőbástyájának nevezték, hiszen az államának testén húzódott az a harcfront, amely az Ottomán Birodalom a keresztény Európától elválasztotta a XV. századtól, Bizánc elestétől a török Balkánon való végleges meggyengüléséig, a XVIII. század elejéig.

Kárpát-medence, mint népesedési vákuum a XVIII. sz. elején

A modern kori migráció és imigráció történetéhez, elég visszamennünk a XVIII. század elejére, amikor az ország középsőrésze (mai Magyarország területe) lényegében fel szabadult a török elnyomás alól. Lezárult az osztrák monarchia elleni szabadságharc,

⁴ **Huntington Samuel P.:** A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. (257.o.)

amelyet egy hosszú békés modernizációs időszak követett, és egy példátlan népesség robbanással párosult. Ez egy olyan népmozgalmat generált, amely Észak-Amerika benépesedéshez volt hasonlítható a gyarmati időkben. **A. N. J. den Hollander** az Alföld újra benépesedését az amerikai telepésekkel együtt nyugat felé „mozgó határ” analógiájával próbálja világtörténelmi nézőpontból megvilágítani. A XVIII. században egy sajátos „népsűrűsödési öv” alakult ki a Tisza mentén a forrásvidéktől le az Al-Dunáig, a népesség növekedés üteme az amerikai kolóniákhoz hasonlatos.⁵

A magyar történetírás XVIII. század eleji időszaka erősen vitatott korszak, mivel nehezen lehetett megbecsülni még azt is, egyáltalában mennyi volt az ország népessége a háborús másfél évszázad után. Vannak becslések, amelyek 4 millióra s vannak, amelyek 2,5 millióra teszik az ország összes lakosságát.⁶ Egy bizonyosnak tűnik, Európa népessége 1500 és 1700 között megközelítőleg 60%-kal nőtt, a Magyar Királyság népessége viszont stagnált (optimista becslés esetén), de lehet, hogy 40%-kal csökkent, a kegyetlen népi háborúk és bestiális terror miatt, amelyet a császári hadak, az ottomán seregek és a tatárok idéztek elő főleg az Alföldön és Erdélyben. A felszabadító háború is kegyetlenségekkel volt teli. Nem volt ritka, amikor egy-egy megyében (kétszáz faluból) csak egy-két falu népessége élte túl a háború utolsó felvonását (Pest-Solt és Heves megye).⁷ Az ország népsűrűsége ez idő alatt a 6–12 fő/km²-t érte el csupán. A szabadságharc alatt (1703–1711) több nagyváros kényszerült a teljes kiürítésre; Kecskemét, Debrecen. A népesség további megritkulását okozta az 1708 évi országos pestisjárvány, amelynek során 300 ezer, más becslések szerint másfélmillió ember pusztult el. Ne feledjük, a vizsgált század elején Franciaország népessége 18 millió, Anglia lakóinak száma 5 millió lehetett, Észak-Amerikai kolóniákon 1,6, Svédországban 1,4, Oroszországban 13 millióan éltek. A Magyar Királyság népességének növekedése messze elmaradt Nyugat-Európa mögött, amely akkor a már jelentős népesség feleslegét a gyarmatokra küldte, különösen Észak-Amerikába.

A felszabadító háborúk és függetlenségi mozgalmak lezárulta után az ország jelentős részében nem lehetett akár félmegyényi területen sem települést találni. Az új békében és újjáépítésben elsődleges cél volt az emberek letelepítése a kihalt pusztákban és elmozsarasodott térségekben, az ország belsejében, különösen az alföldi területeken. A földbirtokosoknak parasztokra, az uralkodónak adózókra volt szüksége, az államérdek pedig azt diktálta, hogy tartósan védhető területek szilárduljanak meg, legyenek biztonságosak, képesek eltartani a haderőt és éljen toborozható lakosság az ország törökök alól újonnan felszabadított részein is. E században jelentős népmozgás indul egyrészt a történelmi Magyarországon, másrészt a Kárpát-medencén túli területek felől is.

A monarchia tudatos bevándorlási politikát folytatott. Elsősorban **megtiltotta a kivándorlást**, ösztönözte a beköltözést, letelepedést és elősegítette a belső vándorlást. A tiltások

⁵ **Kövér György:** Iparosodás agrár-országban, Gondolat, Budapest, 1982. (114.o.)

⁶ **Kosáry Domokos:** Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest. (56.o.)

⁷ **Wellmann Imre:** Magyarország népességének fejlődése a 18. században. In: Magyarország története 1686–1790 (Szerk.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv), Akadémia Kiadó, Budapest, 1989. (26.o.)

ellenére kisebb csoportok elhagyják a Kárpát-medencét a XVIII. században (főleg politikai okok miatt); a mádэфalvi veszedelem után székely magyarok menekülnek a Kárpátokon túli Bukovinába, és szerbek is felkerekednek II. Katalin cárnő hívására Oroszországba.

A **belsőnépmozgalom** iránya főleg **északról délfele** mutatott. A háborútól kevésbé sújtott Felvidékről **tót (szlovák)** telepesek jelentek meg az Alföld dél-keleti térségében (Csanád, Békés megye) s itt összefüggő telepeket alkottak (Tótkomlós). Észak-keleti Kárpátokból rutén telepesek jelennek meg Észak-Magyarország vidékein, **románok** telepednek le az Erdélyi Érchegeységből az Alföld keleti peremén, a Partiumban.

A **Királyi Magyarországon túlról** több hullámban érkeztek, **szervezett toborzás** következtében, **németek** a Felső-Rajna és Felső-Duna vidékéről és **osztrákok** Ausztria–Magyarországhoz közel eső területeiről a Dunántúl nyugati megyéibe és a mai Várföldre, Burgenlandba. Keletről főleg **rutének** (kárpát-ukránok) és akkor még kis számban **zsidók**. Délről a Balkán még török által ellenőrzött területeiről nagyszámú **szerb** és kisebb számú **bulgár**, és **görög** telepedett le. (A görögök 1829 után, amikor Görögország felszabadul a török iga alól, visszatelepednek a hazájukban, hátrahagyva ma is álló templomokat és barokk városi házaikat. (Lásd Miskolc, Tokaj). Az ország déli megyéinek népességét tovább színesítették a **bunyevacok** és **sokácok**, akik szerb nyelvű katolikus kisebbségként éltek a Duna-Tisza délvidékén. (Emléküket főleg Baján találhatjuk). Erdély megrikult népességét ekkor spontán úton a havasalföldi fejedelemségből érkező pásztor **románok** népesítik be főleg hegyvidéki területeket. Balkánról ekkor érkeznek nagyobb számban a Kárpát-medencébe a **vándorcigányok** is, akik Erdélyben és a Felvidéken telepednek le.

A szervezett letelepítés legtipikusabb példája a **németek letelepítése** Magyarországon, ami nem egy tömbben történik, mint a XII. században, hanem szórványban, közel húsz megyét érintve Dunántúlon, Délvidéken, Észak- és Kelet-Magyarországon. Több település a nevében máig őrzi a valamikori német emlékét. (Lásd Szatmárnémeti.) Az új német telepesek a „**sváb**” gyűjtőnevet kapták, akiket a Német-Római Birodalomban már **III. Károly** idejében kezdtek toborozni. A császári-királyi toborzók adómentességet ígértek, s hirdették: Magyarország olyan ország, ahol a „rozsból búza lesz, a szőlőn pedig arany terem”. Az első sikeres telepítési hullám (1723–1730) alatt a svábok nem a pusztákra telepedtek, hanem főleg a szerbek és magyarok lakta délvidéki falvakba, ahol 15 évi adómentességet kaptak.

A második betelepítési hullám (1763–1771) idején lett érett a helyzet a puszták benépesítésére. Ekkor több mint két és félezer sváb család telepedett le, kompakt falvakat alkotva főleg Bácskában. Bajorországból érkező svábok gyakran tutajon hajóztak le a Dunán (ezért egyik alföldi sváb település neve Hajós), s úttörő módon részt vettek a mocsarak lecsapolásában, a futóhomok megkötésében (szőlőtelepítés), a kezdeti folyószabályozásban és csatornák építésében. Ez időben, kis létszámban olaszok és spanyolok is érkeztek, akik az Alföldön a rizstermesztést honosították meg.

II. József betelepítési programja volt a legnagyobb szabású (1782–1788), amelynek során közel 9000 sváb család (85–90 ezer fő) telepedik le főleg az Alföldön. Összességében az ország újra benépesült. Az 1790-es katonai összeíráskor, a Magyar Királyság

népessége elérte a tíz milliót, az itt állomásozó katonasággal együtt. **A XVIII. század végére Magyarország fejlett agrár országgá vált**, amely a népességén felül tudott élelmiszert termelni, jelentős agrárexportot produkált, megerősítette az oktatási rendszerét, növekedésnek indultak agrárvárosai (Szeged, Debrecen, Szabadka).

Ezzel egy időben **több nemzetiségű, többnyelvű, többvallású országgá vált**, ahol a XVI. századi vallási béke hagyományaira (az erdélyi Tordai országgyűlés kimondta a vallási türelmet) épülve élhetett egy tájon és településen belül akár lutheránus szlovák, kálvinista magyar, katolikus sváb, ortodox szerb, román és több más nyelvű és vallású nép. Az országtól nyugatra és keletre nem találni országot, ahol: a falvakban ennyi féle vallás létét hirdető templom állna a piacterek körül, a főtéren, egyenlő magasságban és egyenlő tekintélyt sugárzó megjelenésben. Az ország hivatalos nyelve a latin volt, amelyet a megyék hivatalaiban és a törvényhozásban gyakoroltak. Az oktatás nyelve a felekezet nyelvével egyező volt. Nem volt ritka, hogy katolikus főúr görög-katolikus templomot emelt ruszin vagy román jobbágyainak.

A XVIII. századi betelepítéseknek köszönhetően a század végére az ország népessége 9,3 millió, amelyből 3,5 millió magyar anyanyelvű volt. **Magyarország népesség-többsége voltaképpen már ekkor kisebbség (62%)⁸**.

A kisebbségek száma becslések szerint a következő:

- 1,5 millió román (az ország délkeleti részében élt),
- a következő a 1,25 milliós szlovák kisebbség (főleg északon élt),
- a harmadik a 1,1 milliós német közösség, (az országban szétszórtan élt),
- negyedik a 0,8 milliós horvát nemzet (délnyugaton),
- 0,6 millió szerbek (délen),
- 0,3 milliós ruszinok (észak-keleten),
- s szétszórvva az országban további 0,3 millió görög és örmény élt.

Az ország voltaképpen az 1848-49. forradalom és szabadságharcig inkább befogadó mind küldő ország volt, a nemzetközi migrációs vérkeringésben a magyarok addig nem vettek részt. A szabadságharc után jelentek meg jelentős számban magyar emigránsok. Főleg volt Kossuth katonák, akik végig harcolják a balkáni (Bulgária) felszabadító háborút, az olaszgyesítést, az amerikai polgárháborút az uniós seregben.⁹ A háború utáni években pedig többen telepedtek le a tengerentúlon vagy tértek haza a kiegyezés utáni időkben. Ilyen életutat fut be **Türr István** tábornok, aki végig küzd a balkáni háborúkat, **Garibaldi** tábornoka, Nápoly elfoglalója s katonai parancsnoka, a görög Korinthusi-csatorna tervező mérnöke.

Az amerikai kivándorlás

1870 után válik Magyarország kibocsátó országgá. E kivándorlás célállomása a tengerentúl, leginkább az Egyesült Államok. 1871–1913 között 2 039 223 fő utazott el az országból, a hajóutas regiszterek alapján. **Tirring Gusztáv** számításai szerint **az I. világháborúig**

⁸ **Kosáry Domokos:** uo. (59.o)

⁹ **Body Gábor:** Amerikai anziksz című filmje ezen életutaknak, sorsoknak állít emléket.

két millió ember hagyta el az országot, közülük minden harmadik magyar volt. A kivándorlók kezdetben nem akartak kivándorolni. **Neményi Bertalan** A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás című munkájában pontosan feltárja a kivándorlók lelki motívumai mellett a szociológiai okokat és a szociális körülményeket, amelyek végül is a kivándorláshoz vezettek.¹⁰ „Geheimes Weh”, titkos fájdalom, amely eltölti a kivándorlók szívét – idézi **Max Nordau**-t, aki e szavakba tömörítette a német kivándorlók választását. A németországi kivándorlás okára **Bismarck** egy 1885-ben tartott beszédét is felemlíti, amelyben a kancellár kifejti: a kivándorlás egyik fő oka az, hogy a jómódban lévő egyének az országban uralkodó kedvezőtlen gazdasági viszonyoktól féltik a már meglévő vagyonukat, amelyet Amerikában jobban és biztosabban vélik elhelyezni és gyümölcsöztetni. Egy biztos, a magyar kivándorlók sem voltak nincstelenek, inkább módosak, volt pénzüik a drága hajójegyre, volt bátorságuk nekivágni a nagy utazásnak, s mint más ez idő tájt írott munkák is megerősítik, alapvető motívum volt a hazai földvásárlásra takarékoskodni, és/vagy korábbi adóságot törleszteni (Braun Róbert).¹¹ A kivándorlók kétharmada rendelkezett fölbirtokkal, házzal, rendezett otthonnal és egzisztenciával. Többségük inkább félt a lecsúszástól, az elszegényedéstől s igyekezett a hazai jólétét erősíteni.

A „relatív szegénység” érzete erős mozgató volt, különösen azokban a falvakban, ahol az Amerikából hazatérők, az „amerikások”, szép tágas téglalapületeket emeltek, bádogtetővel fedték a házaikat, gépeket vásároltak. Az amerikások gyarapodása ösztönözte a főleg fiatal gazdákat a nagy út megtételére. A távoli munkavállalást ösztönözték a hajótársaságok ügynökei, akik hatósági tiltások ellenére járták a falvakat és verbuválták a fiatal munkaerőt. Az itthonmaradásra a hazai nagy adók és más közterhek sem kedveztek. A milliós kivándorláshoz nagymértékben hozzájárult, hogy Amerikában magasabbak voltak a bérek, alacsonyak az élelmiszerárak és főleg kedvezően alacsony volt az adó.

W. Sombart a magasabb fogyasztásból eredő jólét példáját vezeti le abból az egyszerű képletből, amely szerint egy napi segédmunkás bérből a munkás naponta háromszor ehetett húst, s e mellett napi egy dollárt félre tehetett. Ebből a megtakarításból és életvitelből arra következtetett, hogy az amerikai munkás úgy él, mint az öreg kontinensen egy polgár. A relatív jólétnek segítségére volt a dollár magas árfolyama is, amely lehetővé tette, hogy egy ezüst dollárért öt arany koronát adtak. Magyarországon egy mezőgazdasági napszámos 400 koronát kereshetett, amiből nem tudott megtakarítani semmit és hetente egyszer ehetett húst. Amerikában ezzel szemben, egy segédmunkás napi egy dollárt takarított meg, azaz évente 1500 koronát tudott betétbe rakni. Minden bizonnyal az amerikai szabadság is sokakat vonzott, de Európából s így Magyarországról is a kivándorlók többségét nem az „elnyomó önkény” hajtotta az új világba, hanem a jobb élet reménye, amit a többség meg is talált.

¹⁰ **Neményi Bertalan**: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás (MTA dicsérettel kitüntetett pályaműve) Athenaeum kiadása Budapest, 1911.

¹¹ **Braun Róbert**: A falu lélektana. Huszadik Század, 1913. I. kötet 545–571.

Vajon miért ment több ezer kilométerre az amerikai bányákba és kohók üzemibe dolgozni az a kis- és törpebirtokos, aki itthon is elmehetett volna segédnek és ipari tanoncnak, hiszen itthon is épültek lázas gyorsasággal a vasutak és gátak, termeltek a bányák és a kohók? Talán az agrárnépesség túlnépesedést nem tudta felszívni a hazai ipar- és városfejlődés? Az igaz, hogy 1910-re az ország népessége megközelítette a 21 millió főt (64 fő/km²), de még mindig nem volt túlnépesedett, mint Anglia vagy Németország.

Egyes régióiban, ahol az ipar nem volt fejlett és a gyenge termőképességű talaj párosult a magas népesedési rátával (Zemplén, Ung, Sáros, Szepes, Abaúj-Torna vármegyék) viszont egyértelműen kimutatható a tololhatás. Ez már a XVIII században is érvényesült, csak a korábbi időkben a felduzzadó népesség a puszták irányába, délre tudott vándorolni, a nagyfolyók (Tisza) szabályozása után azonban a szántóföldi nagybirtok elzárta a hegyvidéki népesség útját az Alföld felé, így az ipari munkahelyek hiánya miatt inkább kivándorolt. Az iparfejlődése nem váltott ki jelentős belső vándorlást – ellentétben a XVIII. századi agrárfejlődéssel. A hazai iparberuházások külföldi eredetű tőkefejlesztések voltak, s a hazai szakképzés hiányából fakadóan, a beruházók a gépeket a munkásokat is magukkal hozták Németországból, Ausztriából, Csehországból.

Az új ipar pedig ipari segéderőt nem vonzott olyan mértékben, hogy az jelentős ingázást, szívóhatást indukált volna az ország túlnyomóan agrár népességű területeire.

Az iparunk további sajátossága volt az, hogy erős koncentráltág nem kedvezett a növekvő agrárnépesség felszívásának. A ritka nehéz ipari üzemek mellett a nagyszámban működő malmok és cukorgyárak inkább idénymunkásokat foglalkoztattak, akik télen az iparban, nyáron a mezőgazdaságban dolgoztak (napszámban, vagy/és saját földjükön), ezáltal nem váltak, nem válhattak ipari munkássá, csak idény napszámossá. Még 1910-ben is az iparban csak a népesség ötöde-negyede volt foglalkoztatva (23,7%). A helyben maradási, az országon belüli migrációt nem segítette az sem, hogy az idényjellegű munkabérek, az ipari napszám messze elmaradt a szakmunkások bérétől, amely utóbbi inkább nyújtott kiszámítható megélhetést. Mind emellett az ipari szakmunkás és technikus állomány számíthatott a tulajdonos és az állam szociális gondoskodására is (lakáspolitikai, beteg- és nyugdíjbiztosítás) viszont az alkalmi cselédek messze az ellátási körön kívül éltek.¹²

„Amerikában nincsenek proletárok” írja **Tocqueville**. Valóban abban az értelemben nincsenek mint egy későn kapitalizálódó és félfeudális társadalmi rendszerben. Magyarország népességének túlnyomó többségét kitevő paraszti társadalom számára, különösen akiknek az ipar és a város nem nyújtott új lehetőséget, a kivándorlás nyitotta meg a társadalmi mobilitás, a társadalmi biztonság és a modernizáció útját, anélkül hogy a kivándorlás útjára lépők ezt tudták volna.

A Kárpát-medence, amely másfél századon át a közeli európai régiókra nagy szívóhatást gyakorolt termékeny völgyeivel, vallási türelmével és nemzeti sokszínűséget befogadni képes államberendezkedésével, a XIX. század utolsó harmadára már küldője lett a

¹² **Szabó Zoltán:** Cifra nyomorúság, (Akadémiai Kiadó, Kossuth Kiadó, Magvető Kiadó) 1986. Ózd Rimanurányi Acélműről írott társadalom rajza pontosan mutatja be a hazai ipari társadalom szerkezetét piramisát. (152–164. o.)

lakóinak. A kivándorlók harmada magyar volt ötöde román, egy hatoda szlovák és másik egy hatoda német nemzetiségű, az I. világháborút megelőző évtized átlagát számításba véve.

Canderlier egy képletet állít fel, amelynek értelmében egy földrajzi terület népessége, illetve népesség megtartó képessége a rendelkezésre álló források, valamint a társadalmi szükségletek hányadosától függ.¹³ Ha nagyok a terület forrásai és a rajta élő társadalomnak kicsi a szükséglete, akkor a szóban forgó terület nagy népességeltartó képességgel rendelkezik, és szívó hatást fejt ki az olyan területekre, ahol a források apadása, vagy/és a szükségletek emelkedése csökkenése következik be. Ezen egyszerű formula szerint kimerültek volna Magyarország forrásai? Szó sincs erről, csak egyszerűen a polgárosodó országban felnövő új generáció nagyobb igényvel lépett fel, amelyet a korábbi forráselosztási struktúra nem tudott kielégíteni, illetve jobb alternatívát kínált a kivándorlás. A jobb élethez nagyobb paraszti gazdaságokra lett volna szükség, s ezen gazdaságok növekedésének útjában állt a nagybirtok, amely már a XIX. század végén – **F. Oppenheimer** szerint – nem gazdasági elven szerveződött meg, hanem hatalmi elveket szolgált. A társadalom modernizációs forgattyúja pedig lassú volt ahhoz, hogy az igényesebbé vált új vidéki generációt beengedhette volna az ipar- és

a város modern és biztonságosabb, kényelmesebb életvilágába. Amerikai Egyesült Államok viszonylatából szemlélve, a bevándorlás jó „üzletet” hozott, hiszen főleg munkaképes népesség hagyta el az öreg kontinenst. Az államokban a magyarok Cleveland, Chicago, Bridgeport, Pittsburgh városaiban és környékén telepedtek le. **Az 1910-es népszámláskor közel félmillió amerikai állampolgár vallotta magát magyar származásúnak.**

Magyarországon született bevándorlók az USA-ban 1870-1920¹⁴

Év	Fő
1870	3337
1880	11526
1890	62435
1900	145609
1910	495609
1920	397282

A zsidó bevándorlás oka és hatása

A török kiűzése utáni időkben nem sok zsidó élt Magyarországon, elszórtan, főleg arisztokrata nagybirtokokon a nyugati határ mentén. A XVIII. század végére létszámuk elérte a nyolcvanezret. A beköltözők többsége a cseh-morvaországi házasságkorlátozások miatt települt át a Magyar Királyságba, főleg Pozsony térségébe. 1781 után újabb beköltözési hullám érte el az országot Lengyelország irányából. 1805-ben népességük meghaladta a százezret. 1825-ben már 190 ezren éltek Magyarországon, 1840-ben 242 ezren, 1857-ben 407800, 1869-ben 542200 fő, 1880-ban 624700 főre emelkedik lélekszámuk. 1869-ben Magyarországi lélekszámuk meghaladja a Habsburg Birodalomban zsidók által leginkább lakott Galícia népességét.¹⁵

¹³ **Canderlier:** Les lois de la population en France.

¹⁴ **Szántó Miklós:** Magyarok Amerikában, Gondolat, Budapest, 1984. (47.o.)

¹⁵ **W. O. McCagg:** Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670-1918, Cserépfalvi, 1992. (99. o.)

1910-re a Magyar Királyságban 910 ezer lélek alapján az egyik legnagyobb kisebbsége az államnak. Hosszú ideig nem volt az országban élő zsidó közösségnek helyi vezetése. A XVIII. században alakult első helyi rabbínatus, amely hamar belátta, hogy szükséges a német nyelv tanulása. Az újonnan érkezett keleti, galíciai bevándorlók viszont nem nyitották meg a fiataljaik előtt a modern tanok s az államnyelv tanulásának lehetőségét. 1850-ben mindösszesen félszáz modern zsidó iskola állt, amelyben csupán két évig volt elemi oktatás. A négyszázezer, akkor itt élő, zsidóból 350 ezer nem részesült modern nevelésben, tudás csupán a Talmudra terjedt ki, s az itt letelepedettek többsége csak a jiddis zsargonnt ismerhette meg.

Különös hatással volt az 1848-as forradalom a zsidóság életére. A nyugati és keleti diaszpórák idegenkedése csendesült, s egységesen kiálltak a forradalom mellett. 1949 nyarán mikor a forradalom összeomlott a még működő törvényhozás meghozta a zsidó emancipációs törvényeket. Az osztrák hatóságok ezért a kollektív bűnösség elvét érvényesítve az egész zsidó közösséget büntették. Lázadó magatartásuk miatt súlyos pénzbüntetéssel terhelték a közösségeiket, amit ugyan begyűjtöttek, de vonakodtak átadni a birodalmi hatóságoknak. Az 1850-es évek elején sikerült egyezséget kötni a hatóságokkal, amelynek értelmében leszállították az osztrákok a büntetést, de ennek fejében modern iskolák építésére s alapítására kötelezték a zsidó közösségeket.

A modern iskolák nyomán visszaszorultak a héberek. 300 új modern iskola alakult, amelyekben a gimnáziumi szintig juthattak a gyermekek. Kezdetben mind német nyelven, 1860 után azonban egyre inkább magyarul kezdtek oktatni. Ennek következtében a második generáció erőteljesen elmagyarosodott és modernizálódott. A zsidóság emancipációja erőteljes asszimilációval járt együtt, amely példátlan volt a korabeli Európában, s erősen szembeállította a magyarországi zsidóságot a galíciai hagyományt követőkkel és elzárkózókkal.

A zsidóság beáramlásának oka Ukrajnában keresendő, mivel ott a zsidók gyakorta ki voltak téve a helyi hatóságok által támogatott vagy eltűrt antiszemita zaklatásoknak, pogromoknak, aminek a hatására többen elmenekültek és átszöttek Magyarországra. A menekültek jelentős része tovább vándorolt, de miután Nyugat-Európa sem volt vonzó biztonságos hely számukra, vagy a Királyságban maradtak, vagy kivándoroltak a tengerentúlra, főleg az Egyesült Államokba. 1891–1914 között 320 ezer zsidó vándorolt ki az Államokba, 85%-uk galíciai volt.

A Magyarországi siker ellenére a zsidóság az I. világháború előtti években erőteljesen megosztott volt, mivel a többnyire városokban élő neológok erőteljesen idomultak az ország akkori politikai és kulturális elvárásaihoz. „A neológ zsidóság gyülekezeti vezetősége által fenntartott hazafias atmoszféra (...) létfontosságú szerepet játszott abban, hogy hitelessé tegye a korszak már-már eufórikus magyar nacionalizmusát.”¹⁶ E folyamatot, főleg vidéken élő ortodoxok elítélő gyanakvással szemlélték, s az asszimilációtól féltették hagyományhoz hű közösségeiket.

¹⁶ W. O. McCagg: Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670–1918, Cserépfalvi, 1992. (147. o.)

A XX. századi exodus

A két világháború közötti kis Magyarországról körülbelül 340 ezer ember ment el, főleg a nagy gazdasági világválság idején, s a háborút megelőző években. Az I. világháború utáni években közel félmillióan hagyták el szülőföldjüket és menekültek a trianoni Magyarország területére. Az országba bemenekültek olyan magyarok voltak, akik nem tudtak vagy nem akartak más állam területén élni. Az országot pedig két okból hagyták el korábbi polgárai, egyrészt a politikai klíma a dualizmus korban, ridegebbé vált, másrészt a kis Magyarország nem volt olyan vonzó sem egzisztenciálisan, sem szellemi értelemben, mint a Habsburg- Magyar Monarchia, amely korábban Milánótól Munkácsig Prágától Fiuméig egy lélettér volt.

A korábbi nagy miliőt nacionalista elvek alapján, több kisebb társbérletre osztották fel, amelyben egyszerre idegenné vált a kisebbségbe került erdélyi magyar Romániában, dél-vidéki sváb Jugoszláviában vagy galíciai zsidó Magyarországon. A koraszülött nemzet államok mindamellert erőtlenekek és gyengék voltak, ahhoz hogy Európa két nagy, új birodalmával, a Német Harmadik Birodalom terjeszkedésével, vagy a keleti térségből áradó bolsevik befolyással szemben erős alternatívát fejlesszenek ki. A Magyar Királyság, amelynek ekkor már nem volt királya, erőteljesen sodródott a háborúba és minden idők legborzalmasabb tragédiájába. Az ország katonai és civil vesztesége a népességhez viszonyítva elérte az európai államok közül a legnagyobb embervesztést elszenvedett Lengyelországot.

A pusztítás mértékével hosszú évtizedeken át a hivatalos Magyarország nem tudott szembe nézni, csak az emigrációban megjelenő történetírás tett arra kísérletet, hogy a II. világháborús embervesztéseket egyáltalán számba vegye. Az ország embervesztése, szerényebb számítások szerint, eléri az egymillió főt, ami meghaladja a kis Magyarország akkori népességének 10%-át a menekültek és elhurcoltak száma pedig meghaladta az 5 milliót, azaz a népesség több mint felét érintette. A háború 1944-ben érte el a határainkat, elkezdődött a szövetséges haderő bombázása. A hadműveleti területről becslések szerint másfélmillió ember menekült, főleg az oroszok rémtetteinek a híre miatt, keletről nyugat irányába.

Az „önkéntes” menekültek mellett körülbelül ennyi embert hurcolt el a német és az orosz hadsereg, amely komplett gyárat szerelt le, hadászati okok miatt vagy zsákmányként vitt el munkásokkal együtt. Gyakran vittek el férfiakat és nőket egyaránt hadműveket építeni s kerültek kényszermunka táborokba. Az elhurcoltak közül sokan soha nem tértek haza, különösen azok, akiket „málenkij robotra” hurcoltak.

A háború előtt a trianoni országhoz visszacsatoltak több területet (Felvidék déli része, Kárpátalja, Észak-Erdély) amelyre visszaköltöztek hozzávetőlegesen annyian, mint amennyi elköltözött az elcsatolás után; 600 ezer fő. A háború kitörésekor (Németország határozott követelése ellenére) nem engedték a Wehrmacht mozgását a Magyar Királyság területén. A lengyel menekültek előtt megnyitotta az ország az északi határait és a menekültek számára szabad mozgást biztosított az egész országban. A magyar hatóságok nem kényszerítették a lengyel katonákat és civileket menekülttáborokba. Magyarország 1944. március 19. utáni megszállása után a vidéki zsidóságot a németországi koncentrációs tábo-

II. világháború embervesztesége és menekültek száma (fő)¹⁷

Katonai és hadművelleti népességmozgás (háborús menekültek)	1.500.000
Elhurcoltak és katonai kényszermunkára kényszerítették (német és orosz katonaság által)	1.500.000
Visszacsatolt területekre visszaköltözés és betelepülők (1938-1943)	600.000
Lengyel menekültek (1939)	100.000
Elhurcolt zsidóság	700.000
Bemes dekrétum következtében Csehszlovákiát elhagyni kényszerülők (1946)	200.000
Kitelepített svábok	190.000
Az újra elcsatolt területekről 1944–1948 között idemenekült magyarok (79 ezer négyzetkilométer újra elvesztett területről)	400.000
Összesen	5.190.000

rokba hurcolták. Budapest zártváros maradt, de az október 15-i nyilas puccs után a budapesti zsidóság teljesen védtelenné vált a faji brutalitás előtt. Az elhurcolás 700 ezer javarészt asszimilált neológ zsidó magyar állampolgárt érintett. A holocaust túlélők egy része Izraelbe vándorolt (115 ezer fő), más részük Magyarországon maradt.

1945 potsdami értekezlet „szellemében” a Csehszlovák Köztársaság „lakosságcsere” örvén elüldözött 200 ezer magyart a Felvidékről, a kollektív háborús bűnösség elvére hivatkozva, amit a mai napig nem vezetett ki a jogtárából sem Csehország, sem Szlovákia. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 450 ezer sváb kitelepítését szorgalmazta, a magyar kormány 190 ezer német kitelepítéséhez járult hozzá, amiknek a többsége az NSZK töredéke a volt NDK területére, kisszámú sváb Ausztriába került. A svábok többsége haza szökött annak ellenére, hogy a házukat és vagyonukat nem kapták vissza soha.

Az ország 1947-es párizsi békével újra visszaszorult a trianoni határok mögé, s ezzel egy időben visszaköltözött 400 ezer magyar, akit az új-régi államok hatósága nem tűrt el, vagy közvetlenül a háború alatt jobbnak látta elmenekülni a kis Magyarországra. Többen, akik a lakhelyükön maradtak Észak-Erdélyben, Kárpátalján, Délvidéken etnikai tisztogató áldozatai lettek, amiről csak 1990 után kaphatott hírt a közvélemény. A „magyar Katynok” áldozatainak száma több mint százezer civil.

1956-os forradalom és a „disszidensek”

A kommunisták hatalomátvétele és a kelet-európai blokkot megtestesítő Varsói Szerződés megalakulása után az országot legálisan elhagyni szinte nem lehetett. Akik politikai okok miatt, vagy éppen vagyonuk elkönfiskálása után úgy döntöttek, hogy elhagyják az országot, csak illegálisan tehették. őket nevezték „disszidenseknek”. Későbbi évtizedekben 60’, 70’ években, ha mégis kapott valaki útlevelet vagy társasutazás keretében kijutott Bécsbe vagy bármely nyugati országba, azok számára dilemmaként merült fel; „kint maradjak-e?”.

¹⁷ Für Lajos (1987): Mennyi a sok sírkereszt, Püski- Kiadó, New York alapján készült

A legnagyobb „disszidens” hullám 1956 ősze és 1957 tavasza között volt, amikor a forradalom hatására a határok megnyíltak. Ekkor az országot 200 ezer ember hagyta el, az emigránsok többsége fiatal volt, harmaduk 20 év alatti. Előfordult, hogy teljes gimnáziumi osztályok kerestek új hazát. A fiatalok magas aránya azzal is magyarázható, hogy sok kiskorú vett részt a fegyveres harcokban, akik teheték nyugatra elmenekültek. A menekültek 28%-a az Egyesült Államokban telepedett le, de sokan mentek Skandináviába is, hiszen Svédország az elsők között nyitotta meg határait a magyar menekültek előtt. A „disszidensek” csak kis része tért vissza, a többségük sikeresen tudott beilleszkedni az új haza társadalmi rendjébe. Máig ható az a pozitív reputáció, ami „magyar” szó hallatán a közgondolkodásban kialakult egy-egy országban. Ennek a jó hírek megalapozói a forradalom idején letelepült magyarok voltak. Az 1956-os olimpiai csapat számos tagja. Mind előtt a legismertebb magyar személyiség; Puskás Ferenc, akit Londontól az indonéziai dzsungellakóig mindenki ismert.

1956 után évente 2–3 ezer fő hagyta el az országot illegálisan, azaz a határok megnyitásáig, 1988-ig, 400 ezer fő, zömében fiatal. A határnyitással (amely az NDK-ból érkezett hazamenni nem akaró tömegek előtt nyitotta meg a vasfüggönyt, az osztrák határon) megváltozott a vándorlás iránya. Korábbi küldő országból befogadó országgá vált, ami jelentős mértékben hozzájárult, ahhoz, hogy 1982 óta folyamatosan fogyó lélekszámú ország népessége nem csökkent 10 millió alá.

A kommunista blokk összeomlása és hazai rendszerváltás után új szerepbe került az ország. Miután a nyugat számára szabad ország lettünk, a politikai menekült státusz megszűnt, gazdasági menekülteket sem „termelt”, a viszonylagos jóléti politikája inkább vonzza, mint taszítja a segélyből élő társadalmi csoportokat.

Magyarország azonban nem csak főleg a szomszédos országban élő magyarok számára célország, hanem távoli kontinensek gazdasági, politikai menekültjei is megjelennek nálunk, főleg illegálisan. A távoli országokból azzal a szándékkal érkeznek Magyarországra, hogy innen tovább jussanak, a fejlettebb nyugat-európai országokba. Ez a tranzit jellegű migráció új feladatokat jelent. Napjainkban ugyanis az Európai Unió határa húzódik az ukrán-magyar, román-magyar, szerb-magyar és horvát-magyar határszakaszokon.

Irodalom

Wellmann Imre (1989): Magyarország népesség fejlődése a 18. században, in (szerk.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv): Magyarország története 1686–1790 Akadémiai Kiadó, Budapest,

Kosáry Domokos (1990): Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867, TÉKA Budapest,

Kosáry Domokos (1983): Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Akadémiai Kiadó, Budapest,

Neményi Bertalan (1911): A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás, Athenaeum Budapest,

Szántó Miklós (1984): Magyarok Amerikában, Gondolat Budapest,

Für Lajos (1987): Mennyi a sok sírkereszt, Püski-Kiadó, New York,

McCagg, W. O. (1989): A History of Habsburg Jews, 1870–1918, Indiana University Press

McCagg W. O. (1992): Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670–1918, Cserépfalvi,

Nagy Kázmér (1984): Elveszett alkotmány (A magyar politikai emigráció 1945–1975) Gondolat, Budapest.